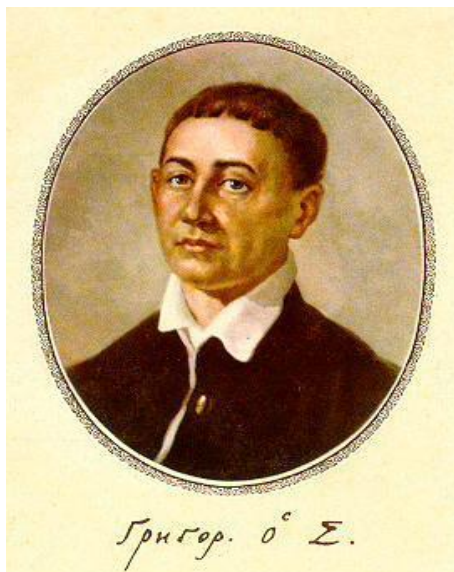

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

концепт розуму. На думку філософа, розум займає важливе місце у житті людини, а поєднання аналізованих концептів приводить до гармонійного розвитку людства. Професія, обрана за покликом серця, усіляко сприяє цьому. Тому дуже важливо, щоб професія забезпечувала не тільки матеріальний, а й духовний здобуток. Обрання професії за покликанням приносить користь та моральне задоволення не тільки конкретній особистості, а й оточуючим її людям, тобто суспільству.

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Київ : Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 372 с.
2. Білоус П. В. Феномен Григорія Сковороди у художньо-літературних колізіях 19-20 ст. Історія української літератури XI - XVIII ст. : навч. посіб. Київ, 2009. С. 11-18.
3. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 184 с.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с.
5. Сковорода Г. С.: філософія життя і творчості «українського Сократа»: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наук. б-ка ; уклад. Т. І. Неудачина ; відп. ред. О. Г. Коробкіна. Харків : ХНПУ, 2019. 128 с.
6. Чупрій Л. В. Вплив Г. Сковороди на формування української кордоцентричної традиції. *Українознавство*. №2 (75). 2020. С. 120-129.

УДК:821.161.2+821.1402+82.191

Т. В. Горанська,
старший викладач
кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського
Олеся Аліханіді,

ЕЗОПОВІ СЮЖЕТИ В БАЙКАХ СКОВОРОДИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

Постановка проблеми. Байка, зокрема прозова, була традиційним жанром у давній українській літературі. Цей жанр використовували у своїй творчості І. Вишенський, І. Галятовський, А. Радивилівський. Г. Сковорода, як пише В. Кречетень, природно завершує собою «прозовий період» у розвитку байки [3, с. 201]. Для українських письменників XVII – XVIII століть найбільшим авторитетом у байці вважався Езоп. Езопівські сюжети панували в українській байці майже цілковито, вони лише переосмислювалися та набували нового звучання. Авторитет давньогрецького основоположника жанру байки був великим не лише серед вітчизняних письменників, а й у цілій Європі. Ім'я Езопа стало узагальненням не лише для цього жанру, а й для певного різновиду мови, яку літературознавці назвали «езопівською».

Уже в VI ст. до н. е. Езоп уживав алегоричні образи у своїх байках. Він узагальнював у них суспільні звичаї свого часу, давав їм сатиричну оцінку. А щоб прикрити гостроту спрямування своєї критики, зробити її менш відкритою та різкою, він свідомо втілював образи людей в тварин і рослин, висловлюючи свої думки алегорично. Тому такий спосіб подачі думок здобув назву «езопівського».

Проблема традиції та новаторства у творчому доробку Г. Сковороди як автора байок має досить велике значення. Незаперечним є той факт, що джерелом для власних байок Г. Сковорода обрав популярні сюжети давньогрецького байкаря, а також повсякденну українську дійсність та усну народну творчість. При цьому, митцеві вдалося створити оригінальний жанровий різновид байки, яка розробляла теми «спорідненої праці»,

моральних і етичних цінностей, натякаючи своїми алегоричними образами на певні суспільні явища, даючи їм критичну оцінку, чого ми не бачимо в Езопа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему Езопових сюжетів в байках Г. Сковороди досліджували Багалій Д. І., Домбровський Р. О., Махновець Л.Є., Мільошин Ю.

Мета статті: дослідити езопівські сюжети у байках Сковороди і Глібова.

Виклад основного матеріалу. Спадщина Григорія Сковороди є дуже різноманітною. Він залишив своїм нащадкам прекрасні ліричні вірші, філософські трактати, глибина змісту яких не досліджена повністю й дотепер, афоризми, які не втрачають і ніколи не втратять свою актуальність. Всі здобутки мають надзвичайну художню й педагогічну цінність, але найбільш яскравим спалахом творчості Григорія Сковороди постали байки. До того, як він почав свою діяльність, жанру байки в українській літературі ще майже не існувало. Але, разом з цим, у світовій літературі були відомі байки Езопа та інших митців Античності. Однак, ці прекрасні твори закордонних байкарів не були повністю зрозумілими українському читачу за багатьма причинами. Зокрема, для байок внутрішнім підтекстом є, безумовно, народний характер, особливий тип мислення. Адже, самі тварини, які діють в байках замість людей і є персоніфікованим вираженням людських рис, у різних культурах можуть позначати різне. Наприклад, змія в нашій традиції – символ підступництва, а в східній – символ мудрості. Тому невідкладна потреба в створенні українських байок була беззаперечною [5, с. 16].

Українську літературну байку, що має поважні традиції, увів в нашому письменстві саме Григорій Сковорода. Проте, сюжети своїх байок письменник здебільшого запозичував з творчості Езопа, оскільки вбачав у ній кращий зразок цього жанру. Сковорода дуже цінував езопівські байки. Власне кажучи, навіть сам жанр байки філософ асоціював найперше з Езопом. “Жодні барви, – писав він у передмові до «Харківських байок», – не красять троянду, лілею, нарцис так живо, як чудово в них утворює невидиму

Божу правду тінь небесних і земних образів. Звідси народилися Hieroglyphica, emblemata, symbola, таїнства, притчі, байки, порівняння, прислів'я... І не дивно, що Сократ, коли йому внутрішній геній, керманіч в усіх його справах, звелів був писати вірші, обрав тоді Езопові байки” [7, с. 25]. Сковорода має тут на думці історію, викладену в платонівському діалозі «Федон»: коли до Сократа у в'язницю приходять його приятелі, між ними зав'язується розмова, в ході якої зринає ім'я Езопа, і тоді Кебет запитує Сократа, чи то правда, що він склав нещодавно “віршові переробки байок Езопа?” Сократ відповідає, що боги кілька разів за життя спонукали його до мистецтва, тож він таки спробував був складати вірші [2, с. 80].

Першою байкою Сковороди була, написана в 1760 році, в стінах Харківського колегіуму віршована «Басня Эсопова». У підзаголовку зазначено, що ця байка «преображена на новий вид малоросійськими фарбами для учеников поетики в Харькове» [8, с. 310].

В основу твору покладено езопівський сюжет, але Сковорода оригінально наповнює байку народним колоритом. Він розширює окремі сюжетні деталі, вносить чимало рис українського побуту, чітко окреслює персонажів, передає їх психологічний стан.

Показуючи зіткнення вовка і козляти автор загострює сцену надаючи їй драматизму. Він зображує переживання беззахисного козеняти перед страшним хижаком. Перед смертю схвильоване козля благає вовка в останнє зіграти йому на флейті: «Я знаю, что мне нельзя минутъ смерти

От твоих зубов. Но будь милосердый!

Зделай, молю тя, ту милость едину:

На флейте мне заграй на кончину» [8, с. 314].

Вовк був певен, що встигне з'їсти свою жертву, і почав грати. Але вийшло по-іншому: коли козля почало витанцьовувати, собаки напали на «музиканта» й роздерли його. У цій «приказці» Сковорода перше формулює одну з найголовніших ідей своєї філософії: «жити за природою», тобто кожна людина має займатися тією діяльністю, до якої вона має природний нахил.

Залишивши педагогічну працю Сковорода створює свою знамениту збірку байок «Байки Харківські», куди увійшло 30 творів, написаних у 1769 – 1774 роках. Багато з них мали в основі Езопові сюжети, зокрема байка «Жайворонки» засновується на сюжеті байки «Орел і Черепаха», байка «Гній і Діамант» – на сюжеті байки «Півень та перлина», у байці «Олениця і Кабан» згадано езопівську байку про зарозумілого Грака, що вбрався був у павичеве пір'я, тощо. У силі цієї байки Сковорода прямо посилається на Езопа й опосередковано на згадані вище твори легендарного засновника жанру [7, с. 87].

Дослідники не применшували ролі античної, насамперед, езопівської традиції розвитку сюжетних колізій в цих байках, але фіксували її лише на рівні констатації як факту: «Сюжети байок Сковороди, – пише Л. Махновець, – переважно оригінальні. Але як людина величезної культури, він творчо освоював, переказував, інтерпретував на українському національному й суспільному ґрунті міжнародні баєчні сюжети, особливо езопівські, відомі на Україні з давніх-давен» [4, с. 98]. «Добре знаючи античну літературу, – пише І. Пільгук, – Сковорода в своїх байках користувався іноді езопівськими сюжетами. («Жайворонки», «Орел і Черепаха», «Жаби», «Два коштовних камінці: Діамант й Смарагд», «Чиж і Щиглик»). А в байці «Олениця і кабан» він прямо посилається на античного байкаря: «От точнісінько граки Езопові, що одягаються в чуже чуже пір'я [7, с.87].

Варто зазначити, що до цього списку треба додати вже згадану «Байку про козеня і вовка-сопілкаря», написану на шкільних заняттях з поезики у Харківському колеґіумі як варіацію на тему відомої Езопової байки «Вовк і козеня», «Собака і вовк», що перегукується з езоповою байкою «Вовки й собаки»; дві байки під спільною назвою «Голова і тулуб», типологічно подібних до езопових «Живіт та ноги» і «Очі та рот». На окрему увагу заслуговує байка «Бджола і Шершень», що має багато спільного з Езоповим сюжетом, відомим у переказі Федра як «Бджоли та трутні». Слід зауважити також, що згадана І. Пільгуком байка Г. Сковороди «Олениця і Кабан» є

художньою варіацією на тему байок Езопа «Галка і павичі» (або «Галка і ворони», «Галка і голуби»).

Структура байки Г. Сковороди «Орел і Черепаха» (№ 13) тотожна параметрам однойменного твору Езопа, хоча й позбавлена драматичності: Орел і Черепаха вступають у розмову; Черепаха кляне науку літання, що призвела до загибелі її «прабаби»; Орел роз'яснює справжню причину загибелі старої. Композиція останньої тричастинної байки «Сова і Дрізд» (№ 14) подібна: птахи виокремили Сову серед інших і почали задиратися до неї; Дрізд дивується її вразливості; мудра Сова констатує поведінку птахів як норму, адже усвідомлює пошану до неї більш вагомим птахів (орлів та пугачів), як і афінських громадян.

Байка «Собака і Вовк» (№ 23) має асоціативний зв'язок з байкою Езопа (у переспіві Бабрія) «Вовки і собаки» з відчутною індивідуальною інтерпретацією сюжету Г. Сковородою. Її героями стають один із пастухів «Буколік» Вергілія Тітір, його вірні собаки Левкон і Фіридам та герой-антагоніст Вовк. В обох байках дія мотивується однаково – дикий звір спокушає собак прийняти його за свого.

Цікаво, що саме в байках канонічної і неускладненої, три(п'яти)частинної будови Г. Сковорода найчастіше згадує Езопа. Так, він тричі посилається на байку Езопа «Орел і черепаха», моделюючи шляхи розвитку цього сюжету і виведення варіантів його «сили». У байці «Жайворонки» (№ 3) Сковорода пише: «Еще в древніе века, в самое то время, как у орлов черепахи летать учивались, молодой Жаворонок сидел недалеко того места, где одна с помянутых черепах, по сказке мудрого Езопа, летанье свое благополучно на камене окончила с великим шумом и треском» [7, с. 31]. У «силі» цієї байки, котра генетично сягає корінням згаданого давньогрецького взірця, письменник зосереджує увагу на необхідності слідування своїм нахилам і природі, що є основою його етико-філософської концепції.

Ця думка розвивається в однойменній байці Г. Сковороди «Орел і черепаха» (№ 13) в контексті продовження сюжетно-тематичної лінії твору Езопа, оскільки діалог відбувається між нащадками героїв байки останнього. Навчена печальним досвідом своєї «прабаби», Черепаха нового часу вже не поривається у височінь, вважаючи, що «прокляту науку» літання придумав сам сатана з метою погибелі невинних. Орел роз'яснює своїй співбесідниці, що справжньою причиною загибелі її родички було звернення до неприродної її нахилам справи та розсудливо підкреслює важливість «повзання» для тих, хто задля цього народився. Моральний висновок Езопової байки «Орел і черепаха» зводиться до думки про хибні наслідки жаги суперництва, через що люди не прислуховуються до розумних порад і гублять самі себе.

Вже на прикладі цих двох байок Г. Сковороди («Жайворонки» та «Орел і Черепаха»), що виразно демонструють генетичну залежність їх сюжетної і композиційної будови від Езопових традицій, можна виокремити суттєві розходження з прототекстом і чітку національну самобутність байкарських творів українського митця. Такими виступають, по-перше, шляхи інтерпретації традиційних Езопових сюжетів, які слугують вираженню власної етико-філософської концепції мислителя про споріднену працю та життя згідно із своїм природним покликанням, а отже, в стару форму вкладається зовсім новий зміст. По-друге, перебуваючи в рамках традиційної три(п'яти)частинної композиційної схеми байкарського оповідання в контексті добре розроблених у риторичі принципів слідування «вимишленому» відносно дійсності та «переконливому» відносно сутності у змісті байок, Г. Сковорода активно користується діалогом, що був другорядним для оповідань Езопа засобом відтворення думки.

Митець творчо переосмислив основи композиційно-змістової структури класичних взірців, що відобразилося в активному введенні розмовного елемента в прозову канву оповідання; оживленням образів традиційно схематичних персонажів засобами вкладання живої, розмовної

мови в уста героїв у контексті підсиленої емоційності висловлювань; використання місцевих топонімів (Харків, Кременчук, Дунай, Дніпро).

Для прикладу можна розглянути спосіб інтерпретації сюжету в байці Г. Сковороди «Олениця і Кабан» (№ 28), що є художньою варіацією на тему творів Езопа «Галка і Павичі» (або «Галка і ворони», «Галка і голуби»), «Осел у шкурі Лева», «Мавпа і рибалки», «Дельфін та мавпа». Незважаючи на те, що персонажі цих байок мають різні обличчя, всі вони є ілюстрацією аналогічних етичних вад. Сковородинівський Кабан, як і герої давньогрецьких творів (Галка, Осел, Мавпа), не бажає залишатися у своїй статі: він присвоїв собі чин Барана і придбав патент на походження свого роду від бобрів; персонажі античних байок, відповідно, прикрашаються пір'ям інших птахів (Галка), ховаються під шкурою лева (Осел), намагаються рибалити або видавати себе за людину (Мавпа). Результат таких неприродних змін один – герої стають посміховиськом в очах світу.

У байці Г. Сковороди Олениця констатує незмінний характер баранячої суті свого співбесідника, що продовжує рити землю, ламати тин, та іронічно бажає йому бути ще й конем; у варіантах претексту Галку з ганьбою проганяють, а своє плем'я не приймає зрадницю; Осла розпізнають за його вчинками (або за довгими вухами) і глузують з нього, а Мавпа потрапляє у пастку через неприродні своїм нахилам вчинки або брехню.

Мораль цих байок зрозуміла: Езоп закликає задовольнятися тим, що маєш, бути гідним, не терпіти приниження з боку можновладців, уникати брехні та не братися не за свою справу. При виразному новому сенсі байки Г. Сковороди, в якій Баран (на відміну від персонажів античної байки Галки, Осла, Мавпи) не несе покарання як представник вищої верстви в ієрархії тваринного царства, український філософ-байкар залишив у власному творі «зерно істини» давньої мудрості, квінтесенцію якої він вбачає у сповідуванні способу життя згідно зі своїм покликанням.

Оригінальним у байках Сковороди можна вважати те, що їм, на відміну від творів Езопа, властива морально-етична проблематика. У байці

«Годинникові колеса» автор розмірковує про «спорідненість», наголошуючи у висновку («силі»), що «у людей з різними природними нахилами і життєві шляхи різні», але неодмінними якостями всіх має бути «чесність, лад і любов» [7, с. 36].

У байці «Орел і Черепаха» Сковорода висловив таку сентенцію: «Прагнення насолоди і слави збиває у протиприродний стан» [7, с. 50]. У байці «Жаби» йде мова про мешканців озера, серед яких була одна жаба, котра знайшла собі притулок біля джерела, пояснюючи це тим, що вода може висохнути, а джерело все-таки є надійнішим від калюжі. Сковорода так витлумачив алегоричний зміст: «Всяка розкіш може зuboжити і висохнути, як озеро, лише чесне ремесло забезпечить непришнє, але спокійне існування» [7, с. 51].

Про людську дружбу йдеться в байці «Пес і Вовк». Ні багатство, ні чин, ні походження, на думку автора, не можуть стати основою дружби, а «лише серця, думки єдині й однакова чесність людських душ» [7, с. 72]. Подібні сентенції наявні й у байці «Соловей, Жайворонок та Дрізд»: «Дружбу годі випросити, купити чи силою вирвати». [7, с. 91]. У творі «Два коштовні камінці – Діамант і Смарагд» Сковорода визначив своєрідний моральний кодекс: «Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність, цнотливість – ось ціна наша і честь!» [7, с. 57].

Висновки. Створені Г. Сковородою байки стали не тільки переламним моментом у розвитку вітчизняного байкарства як окремого жанру, дотепер невідривного від його тисячолітніх традицій, – саме їм належала вагома роль у становленні та розвитку нової української літератури (П. Гулак-Артемівський, Л. Глібов, Є. Гребінка, Л. Боровиковський).

Видатний український байкар опрацьовував і творчо розвивав традиції Езопа, сприяв рівноправному входженню українського письменства у світовий літературний контекст саме через посередництво жанру байок, які вирізняються у нього дотепністю, повчальним змістом і досконалістю художньої форми.

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. Харків : Державне видавництво України, 1926. 397 с.
2. Домбровський Р. О. Античні байки в опрацюванні Григорія Сковороди. *Іноземна філологія*. Львів, 1978. Вип. 49. С. 79–85.
3. Кречотень В., Наливайко Д. Українська література XVI—XVIII ст. у слов'янському і європейському контексті. Київ: Наукова думка, 1987. 323 с.
4. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія. Київ : Наукова думка, 1972. 228 с.
5. Мільошин Ю. Езопові сюжети в байках Сковороди. *VII Сковородинські читання* : збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). Київ, 1996. С. 15–20.
6. Пільгук І. І. Поет-мислитель. Естетичні погляди Г. Сковороди. *Григорій Сковорода. Поезії*. Київ : Радянський письменник, 1971. С. 5–31.
7. Сковорода Г. С. Байки Харківські. Афоризми. Харків : Прапор, 1972. 131 с.
8. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т.1. 548 с.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т.2. 572 с.

УДК: 140,8:17.023.34(477)

*Галина Ляшенко,
студентка 2 курсу 1 групи
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського
Науковий керівник – канд. філол. наук, викл.
Н. Л. Павлюк*

ОНТОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ БАЙКАРСЬКОЇ СПАДЩИНИ Г. СКОВОРОДИ